

Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme *An Analysis on the Term "Middle East" and its Boundaries*

Serdar Sakin*
Can Devenci*

Özet

Ortadoğu, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle tarih boyunca Büyük Devletlerin birincil hedefi olmuştur. Böylesine önemli bir coğrafyayı tanımlamak ve anlatmak oldukça zordur. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanan Ortadoğu ifadesi batılı bir kavramdır. Bu kavram adlandırıldığı döneme ve siyasî konjunktüre göre değişik şekillerde tanımlanmıştır. Ortadoğu'nun sınırları ise özellikle İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu sınırlamada bölgenin konumu ve özellikleri dikkate alınmamıştır. Bu düzlemde Mısır, Türkiye, Arap Yarımadası, Kafkaslar vs. Ortadoğu sınırları içinde gösterilmiştir. Sonuç olarak Ortadoğu, batılı bir kavram olmasına karşın bölge halkı tarafından da benimsenmiş ve geçmişten günümüze yaygın olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Aynı doğrultuda sınırları da değişiklik göstermiş, belli bir coğrafya sınırlamasına sahip olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, İngiltere, Moberly, Sınır, Osmanlı Devleti

Abstract

With its geopolitical and geostrategical position, Middle East has been the primary target of Great Powers throughout the history. It is so difficult to define and describe such an important region. Introduced in the late 19th century and early 20th century, the term "Middle East" is of Western origin. This term has been defined in accordance with the political conjuncture and the era in which it was named. The boundaires of Middle east were defined in accordance with the interests of Britain. The position and the characteristics of the region were not taken into consideration. In this plane, Egypt, Turkey, the Arabian Peninsula, the Caucasus are shown within the boundaries of the Middle East. As a result, although Middle East is a Western term, it has been internalized by the people of the region and since then it has been defined in various ways. Its boundaries also changed, breaking the specific geographical limits.

KeyWords: Middle East, Britain, Moberly, Boundary, Ottoman Empire

Giriş

* Yrd. Doç. Dr.; Erciyes Üniversitesi Atatürk İlkeleri Araştırma ve Uygulama Merkezi - Kayseri

* Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ERUSAM) İsrail Uzmanı - Kayseri.

Ortadoğu, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir. Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarını kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin birincil hedefi haline getirmiştir. “Kara altın” olarak tanımlanan petrolün 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren değer kazanmasıyla Ortadoğu'nun, dolayısıyla buradan geçen kara ve deniz yollarının stratejik önemi dünyanın hiçbir yeriyile kıyaslanamayacak derecede artmıştır¹.

Ortadoğu'nun önemi, Rockefeller Kardeşler Fonu olarak bilinen ve Amerika Birleşik Devletleri ekonomi politikasının ilkelerini saptayan örgütçe hazırlanan 1952 tarihli bir raporda vurgulanarak, emperyalizm için vazgeçilemez olduğu ifade edilmiştir. Raporda şöyle denilmiştir: “Asya, Ortadoğu ve Afrika milliyetçiliği, Sovyet Bloğunun tahrikleriyle yıkıcı bir güç haline gelecek olursa, Avrupa'nın petrol ve diğer hammadde ikmal kaynakları tehlikeye girebilir. Şu halde, bölgeyi güvenlik altına almak için bölge ülkeleriyle ilişkiler kurmak ve yaşamsal önemdeki kaynakları böylece güvenceye almak gerekir. Bu nedenle, Ortadoğu, emperyalizmin ilgi odağı olmuştur ve bu bölgeyi kendi etki alanı içinde tutmak gereklidir²”.

Böyle bir bakış açısıyla yaklaşıldığında denilebilir ki dünyada meydana gelen savaşların temel dayanağı, sebebi Ortadoğu'dur³. Günümüze baktığımız zaman da aynı manzarayı görmek mümkündür. Hatta yüz yıllık eski bir fotoğrafa bakmak gibidir diyebiliriz. Etkinlik bölgeleri için mücadeleler, ülkeler ve bölgeler arası gerilimler, askerî ve ekonomik sorunlar, gücün belirleyiciliği, ticarî rekabet, uluslararası sermaye hareketleri ve pazar çatışmaları, boyutları büyümüş sorunlar olarak niteliği değişmeden devam etmektedir. Burada bir farkı ifade etmek gerekir ki o da yüzyıl başındaki İngiltere'nin yerini bugün Amerika Birleşik Devletleri'nin almış olmasıdır⁴.

Bir tespit yapmak gerekirse bugün tarih boyunca, Ortadoğu'yu, hâkimiyetinde birleştiren tek bir devlet vardır. O da Osmanlı İmparatorluğu'dur. Buna daha önce ne Pers ve Roma ve ne de Arap imparatorlukları muvaffak olabilmişlerdir. Ortadoğu'yu, Osmanlı'nın elinden alan ve aralarında paylaşan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bölgeyi âdil bir şekilde idare edemedikleri çok iyi bilinmektedir. Güneydoğu Avrupa ülkelerine el koyan Rusya için de durum aynıdır⁵. Günümüze baktığımızda Amerika Birleşik Devletleri'nin de farklı bir yaklaşımla “gelişmekte olan ülkelere demokrasiyi götürmek şeklinde” Ortadoğu coğrafyasında nüfuzunu sürdürmeye çalıştığını görmekteyiz. Fakat bunda ne kadar başarılı olduğu ayrı bir soru işaretidir.

¹ Ömer Turan, **Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu**, Step Ajans Yayınları, İstanbul, 2002, s.16-17.

² M. Emin Değer, **Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke Ya da Oltadaki Balık Türkiye**, Çınar Araştırma Yayınları, İstanbul, 1994, s. 92.

³ Mujeeb R. Khan, *The Tragedy of the Modern Middle East: The Systemic Basis of War and Authoritarianism in The Regime*, **Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu Düzen mi?**, Hazırlayan: Ali Ahmetbeyoğlu, TADAV Yayınları, İstanbul, 2004, s. 15.

⁴ Metin Aydoğan, **Bitmeyen Oyun Türkiye'yi Bekleyen Tehlikeler**, Umay Yayınları, İzmir, 2005, s. 27. Atilla Akar, **Büyük Ortadoğu Kuşatması Yeni Dünya Düzeni'nin Ortadoğu Ayağı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17-18.

⁵ Zekeriya Kitapçı, *Körfez Krizinin Tarihi Kökleri ve Ortadoğu'nun Önemi*, **Türk Yurdu**, C. 11, S. 389, Ankara, Mart 1991, s. 22-23.

Türkiye ise Ortadoğu'da her zaman varlığına ve dostluğuna gerçekten ihtiyaç duyulan güvenilir, saygılı bir ülke olmuştur⁶. Türkler, tarihen sabittir ki, ne zaman Ortadoğu'da söz ve kuvvet sahibi olmuşsa, buna mücavir bölgeler barış ve sükûnun hükmettiği yerler olmuşlardır⁷.

İşte günümüzde Ortadoğu coğrafyasında yaşanan gelişmeler, bu bölgenin önemini bir kez daha ortaya koymuş, güncelliğini ve ilgi çekiciliğini bir kat daha artırmıştır. Bu düşünceden hareketle, İngiliz Liva Generali F. J. Moberly'nin daha önce yayınlanmadığını düşündüğümüz Ortadoğu haritasından yola çıkarak makalemizde söz konusu coğrafyanın tanımını ve sınırlarını yeni bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktayız.

Burada hemen belirtmek gerekir ki İngiltere'nin Hindistan Sömürge Bakanlığı tarafından iletilen talep üzerine Büyük Britanya İmparatorluk Savunma Heyeti'nin Tarih Şubesi'nce Liva Generali F. J. Moberly görevlendirilerek 1914-1918 yılları arası Ortadoğu'daki gelişmeler harita ve krokilerle yazılı bir eser haline getirilmiştir. Eserin çoğunluğu Irak cephesiyle ilgili olduğu için de *Irak Seferi* adı verilmiştir. Öyle ki bu eser resmî vesikalara dayanan bir harp tarihi belgeleridir. Türkçeye tercüme edilmesine rağmen Arap alfabeli Türkçe olarak basılmış olması dolayısıyla fazlaca üzerinde durulmamıştır. Nitekim 4 ciltlik bu belge kitabı; Hindistan Genel Karargâhı'nın harp cerideleri, Irak Genel Karargâhı'nın harp cerideleri, Hindistan Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinin resmî kayıt ve muhtıraları, harekât-ı askerîyeye ait resmî muhaberat belgeleri, önemli devlet adamlarının hatıratı, muhtelif gazete makaleleri ve benzeri vesikalardan müteşekkildir.

1-Ortadoğu Kavramı

Tarihi insanlık tarihi kadar eski olan Ortadoğu, tanımı ve anlatımı açısından çeşitli zorluklar taşıyan bir bölgedir. Öncelikle Ortadoğu, tıpkı “Şark” (Doğu) ve “Yakındoğu” (Levant) gibi batılı bir terimdir. 19.yüzyılın sonlarında 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bölgeyi ifade eden özellikler ve buna bağlı sınırlar, dünyadaki siyasi duruma, zamana ve bölgeye nereden bakıldığına bağlı olarak değişiklikler göstermiştir⁸. Bu durumu Cemil Meriç; “Ortadoğu kaypak bir mefhumdur. Çünkü ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olduğu bir kavramdır”⁹ sözleriyle ortaya koymuştur. Bu ise değişen tanımlamalara neden olmuştur. Her şeyden önce bu kavramın tanımladığı bölgenin doğu olması tanımlamayı yapan öznenin duruşuna göre değişiklik göstermiştir.

Biraz daha açıklamak gerekirse Ortadoğu kavramının öncülü Fransızların, Osmanlı Devleti'nin toprakları için kullandığı “Yakın Doğu” tabiridir. 20. yüzyılın başlarına kadar sık sık kullanılmıştır. İngiltere'nin 19. yüzyıldan itibaren Hindistan ve Çin'in zenginliklerine yayılması da “Uzak Doğu” kavramının kullanılmasına neden olmuştur. Bu iki kavram batılı devletler için yeni bir bölgesel tanımlama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda İngilizler, Yakın Doğu terimine karşılık, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde kalan ve Uzak Doğu'ya geçişte önemli bir atlama taşı olan bölge için “Ortadoğu” terimini kullanmaya

⁶ Kitapçı, a.g.e, s. 23.

⁷ Raif Karadağ, *İsrail Orta Doğu ve Amerika*, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 148, 150.

⁸ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları, İstanbul, 2002, s.1-3.

⁹ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1980, s. 282.

başlamıştır¹⁰. Başka bir deyişle Avrupalılar için Yakın Doğu ve Ortadoğu bölgeleri binlerce yıl sadece Doğu idi. Uzak Doğu, Avrupa hariciyesini meşgul etmeye başlayınca, daha yakın doğu için ayrı bir isim bulmak gerekmiştir. Böylece ortaya çıkan Ortadoğu, sunî bir kavram olmuştur. Bölgede belli bir siyaset tatbikine karar veren devletler tarafından uydurulmuştur¹¹.

Peki, Ortadoğu kavramı ne zaman ve kim tarafından ortaya çıkarılmıştır? Bu soruya cevap olarak üzere Ortadoğu kavramını; ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve Jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan, National Review’de yayınlanan, “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı makalesinde kullanmıştır¹². Mahan’a göre, Basra Körfezi, Süveyş Kanalı’ndan sonra Hindistan’a geçişte savunulması gereken en önemli bölgedir. Bu tanımlamada Mahan, Ortadoğu kavramını su yolları üzerinden stratejik bir konsept dahilinde aktarmıştır. Konsept içerisinde İngilizler, Ruslar ve Almanların nüfuz mücadelelerine dikkat çekmiştir¹³. Özellikle Rusya’nın Trans-Sibirya hattı ve Orta Asya’daki ilerlemelerini İngiltere’nin Basra Körfezi’nde durdurması gerektiğini ifade etmiştir. O, bölgeyi merkezi Basra Körfezi olan Arabistan ile Hindistan arasındaki bölge olarak tanımlamıştır¹⁴.

Mahan’ın ardından İngiliz gazetesi The Times’in dış politika editörü Valentine Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla Basra Körfezi’nin stratejik önemini anlatan “The Middle Eastern Question” başlığı altında makalelerini 14 Ekim 1902 tarihinde yayınlamaya başlamıştır¹⁵. Chirol’un Ortadoğu tanımı Mahan’ın tanımına göre genişlemiş ve Hindistan’a giden yoldaki (İran, Basra körfezi, Irak, doğu Arabistan kıyıları, Afganistan ve Tibet) tüm toprakları kapsamıştır¹⁶. Zira Chirol için Ortadoğu’nun en önemli işlevi Hindistan’ın korunmasıdır. 1903’te yayınlamış olduğu “The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence” isimli eserinde de bu çıkarımını geniş bir şekilde aktarmıştır¹⁷. Eserinde ayrıca Almanya’nın Osmanlı topraklarında inşa etmeye çalıştığı Berlin-Bağdat-Basra demiryolunun İngiltere’nin bölgede ve Asya’daki çıkarlarına vereceği zararları da ortaya koymuştur¹⁸.

Görüldüğü üzere Ortadoğu konusunda yapılan tanımlar 1900’lü yıllarda İngiltere’nin ekonomik ve askerî çıkarlarının nasıl korunması gerektiği ihtiyacından doğmuştur. Bu ihtiyaç ise İngiltere’nin, 1763’te Hindistan’a yerleştikten sonra bölgeye giden yollar üzerinde stratejik noktalara yerleşmek ve bir güvenlik zinciri oluşturmak istemesinden doğmuştur.

¹⁰ Sedat Laçiner, *Ortadoğu diye bir Yer Var mı, Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı:10, Ankara, 2007, s.153-155

¹¹ Mustafa Keskin, *Emperyalizm ve Ön Asya, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 301.

¹² Roderic H. Davison, *Where Is The Middle East?*, *Foreign Affairs*, vol:38, New York, 1959-1960, s. 667.

¹³ Davut Dursun, *Ortadoğu Neresi Subjektif bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi*, www.stradgma.com, Kasım 2003, s. 1.

¹⁴ Cemil Meriç, *a.g.e.*, s. 284. Aybars, Alfred Mahan’ın, 1902 yılında Ortadoğu terimini kullanırken; yörenin Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında ilişki kurması ve büyük su yolları ile çevredeki Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz gibi denizlerin kavşak noktalarında bulunmasını, Aden Körfezi, Umman Denizi, İran Körfezi, Arabistan denizinin ticaret yolları üzerindeki önemini göz önünde bulundurarak Ortadoğu’yu yapısı dolayısıyla bir tekerleğin merkezine benzettiğini yazmıştır. Ergün Aybars, *Ortadoğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 515. Ortadoğu kavramı ilk defa jeopolitikçi Mahan tarafından Arabistan ile Hint yarımadası arasında kalan ve deniz stratejisi açısından büyük önem taşıyan bölge için kullanılmıştır. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2004, s. 130.

¹⁵ Davison, *a.g.m.*, s. 667-668.

¹⁶ Davison, *a.g.m.*, s. 668.

¹⁷ Valentina Chirol, *The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence*, London, John Murray, Albemarle Street, 1903, s.1-6.

¹⁸ Chirol, *a.g.e.*, s.214-229.

Başka bir görüşe göre de Ortadoğu kavramı ilk kez İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından Mısır'daki askerî birliklerinin Ortadoğu Komutanlığı olarak adlandırılmasıyla kullanılmaya başlanmıştır¹⁹. Ancak buradaki 'ilk kez' ifadesinin doğru olmadığı görülmüştür.

İngiltere'nin çıkarlarına dayalı Ortadoğu tanımlarından sıyrıldığımız zaman bölgenin çeşitli özelliklerinin güç mücadelesi için ortam hazırladığı ve iştah kabarttığını görürüz. Ortadoğu en başta Uzak Doğu, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir bağ için kara kütlelerinin bağlantı noktasıdır²⁰. İpek, şeker, narenciye, kâğıt, barut ve pusula gibi Uzakdoğu malları, Ortadoğu kanalıyla Avrupa'ya ulaşmıştır. Ayrıca Eski Yunan, Hint ve Çin felsefe ve bilimsel düşüncelerini korumuş, geliştirmiş ve Avrupa'ya aktarmıştır²¹.

Yine 15. yüzyılda deniz yollarının bulunmasıyla, bölgenin kıtalararası ulaşımında azalan önemi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılması ile yeniden eski durumuna gelmiştir²². Dünyada hızla gelişen deniz ticareti için en önemli su yolları Çanakkale boğazı, İstanbul boğazı, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi bu bölgede keşmiş ve bu konumuyla Atlas Okyanusu'nu Hint Okyanusu'na bağlayan önemli bir merkez olma özelliği taşımıştır²³. Bünyesinde barındırdığı bu su yolları sayesinde Ortadoğu, "yedi deniz ülkesi" olarak da bilinmektedir²⁴.

Ortadoğu'nun denizlerden ve kıtalardan keşilmesi jeopolitik teorisyenlerinin de dikkatini çekmiştir. Mackinder'in "Dünya Adası" ve Spykman'ın "Rimland" olarak tanımladığı bölgeler buradadır²⁵. Ayrıca daha önceki sayfalarda adını zikrettiğimiz Mahan'a göre bir dünya imparatoru olmak için önemli deniz ticaret yollarının bölgede olması batılı güçlerin özellikle İngiltere'nin dikkatinden kaçmamıştır²⁶. Ada ülkesi olduğunu keşif eden İngiltere, bu doğrultuda politika üretmiş ve Ortadoğu'ya hâkim olabilmek için bölgenin tarihi derinliklerinden gelen diğer özelliklerinden yararlanmıştır.

Ekonomik ve jeopolitik özellikleri ve öneminin yanında Ortadoğu; dinî bakımdan da aynı öneme sahiptir. Zira bölge, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın doğuş yeridir. Din açısından yaşanan bu zenginlik mezhepsel anlamda da Ortadoğu'da hissedilmektedir. İslam dini, Sünni ve Şii temelinde ayrılmakla kalmamış örneğin Şii'lik, İsmaliye, Nusayri vb. olarak çeşitlilik göstermiştir. Hıristiyanlık ve Musevilikte de durum pek farklı değildir²⁷.

¹⁹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, *Orta Doğu'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-1980*, C. I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 194.

²⁰ Ramazan Özey, *Dünya Denklemine Ortadoğu Ülkeler İnsanlar Sorunlar*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 17.

²¹ Dedeoğlu, a.g.e, s. 2.

²² Dedeoğlu, a.g.e, s. 2

²³ Mustafa Bryıklı, *Bir Merkez Dünya olarak Afri Avrasya Stratejiler Çemberinde Türkiye ve Ortadoğu*, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:10, Ankara, Eylül 2007, s. 49

²⁴ Arthur Goldschmidt-Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008, s. 209.

²⁵ Tarihsel süreç içerisinde temelde teorinin ortaya atıldığı ülkelerin çıkarları ile ilişkili coğrafyaları temel alan ve egemenlik açısından birbirine karşıt yönleri bulunan bazı jeopolitik teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar tarihsel sıra içerisinde, *Deniz Hâkimiyet Teorisi*, *Kara Hâkimiyeti Teorisi*, *Hayat Alanı Teorisi*, *Kenar Kuşak Teorisi*, *Hava Hâkimiyet Teorisi*'dir. Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 26-31.

²⁶ Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783**, Brown and Co, Boston, 1918, s. 8, 20, 23.

²⁷ Bernard Lewis, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Sabah Kitapları, 1998, s. 27, 28.

Din konusuna değinirken şunu da belirtmek gerekir ki Ortadoğu, sayıca Müslümanların fazla olmasından dolayı “Müslüman Ortadoğu’su olarak da anılmıştır. Dinî zenginliğin yanı sıra Ortadoğu, etnik anlamda da çoklu bir kimlik sergilemiştir. Farslar, Araplar ve Türkler bu anlamda baskın olan halklardır²⁸.

Tarihsel zenginliklerinin yanı sıra Ortadoğu, “kara altın” olarak tanımlanan petrole geniş ölçüde sahiptir. Aydınlanma ve ilaç yapımının ardından mekanik alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak petrolün savaş araçlarında 1900’lerin başında kullanılması büyük güçlerin petrol üzerindeki rekabetine de zemin hazırlamıştır. Ortadoğu coğrafyası bir süre sonra petrol kaynaklarına sahip olmak isteyen devletlerarasında çıkar kavgalarının en şiddetli noktaya ulaştığı bir kırtlar sofrası olmuştur²⁹. Bu rekabet Ortadoğu coğrafyasının siyasî ve idarî olarak yeniden düzenlenmesine giden sürecin kıvılcımlarını ateşlemiştir³⁰.

2-Ortadoğu’nun Sınırları

Günümüzdeki sınır sorunları tarihî iddialar, etnik ve milliyetçi iddialar, sınırın geçtiği hattın tam olarak belirlenmesine yönelik tartışmalar, önemli madenler gibi zenginlik kaynakları ve stratejik bölgeler gibi sebeplerle ortaya çıkmıştır. Ortadoğu bölgesi de günümüzde sınır sorunlarının hâlâ mevcut olduğu bir bölgedir. Sömürgeciliğin bıraktığı etkiler de bölgede sınırların oluşumunda önemli bir rol oynamıştır³¹.

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmelerle Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Ortadoğu’da oluşturulan yapı bölge gerçeklerine uymaktan çok, o dönemde bölgede bulunan İngiltere’nin çıkarlarına uymaktadır. İngiltere tabiri caizse sınırları çizirken ve devletleri kurarken Ortadoğu’nun; etnik, coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine uygun bir yapı oluşturmamıştır. Bu durum bölgeyi Dünyanın en kırılğan coğrafyası haline getirmiştir.

İngiltere Ortadoğu’daki politikalarını “Tampon Bölge-Ülkeler” ortaya çıkarmaya dayandırmıştır. Özellikle Hindistan ticaret yolunun güvenliği bu politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. Bir diğer önemli husus ise, İngiltere’nin Ortadoğu’da “Diplomasi Zaferi” kazanmış olmasıdır. Çünkü bölgede etkin olmaya çalışan güç odaklarını kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirmiştir.

Kısaca örnek vermek gerekirse; 1915 yılında Şerif Hüseyin-Mac Mahon görüşmeleri sonucunda Şerif Hüseyin isyanı çıkmıştır³². 1916 yılında Sykes-Picot anlaşması ile Fransa kontrol altında tutulmuştur³³. 1917 yılında Balfour deklârasyonu ile Yahudi grupları memnun edilmeye çalışılırken³⁴ Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa girmesi amaçlanmıştır. Bu

²⁸ Lewis, a.g.e, s.33, 39, 43.

²⁹ Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922–1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 10, Ayrıca bkz: Suat Parlar, **Orta Doğu Vaat Edilmiş Topraklar**, Mep Yayınları, İstanbul, 2006, s. 240.

³⁰ Veysel Ayhan, **İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu**, Nobel Yayınları, İstanbul, 2006, s.99, 125-130.

³¹ Mesut Özcan, **Sorunlu Miras Irak**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 4-5.

³² Şerif Hüseyin-Mac Mahongörüşmeleri için bakınız Bülent Özdemir- Eftal Irkçatal, **İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2011, s. 34-87.

³³ Elie Kedourie, **England And The Middle East The Destruction Of The Ottoman Empire 1914-1921**, Mansel Publishing Limited, London, 1987, s. 29-67.

³⁴ Balfour bildirgesi için bakınız Roger Adelson, **London and The İvention Of The Middle East Money, Power and War 1902-1922**, Yale University Press, London 1995, s. 149-155.

adımların gerçekleştirilmesi neticesinde “Yeni Ortadoğu’nun” sınırları İngiltere’nin haritaları ile çizilmiştir.

Bu haritalardan birisi de F. J. Moberly’nin Irak Seferi sırasında verdiği Ortadoğu haritasıdır³⁵. Genel olarak haritaya baktığımızda Kafkasya, Azerbaycan, Küçük Asya, Anadolu, Türkiye, Suriye, Kıbrıs, Irak, Huzistan, İran Arabistanı, Fars, Kuveyt, Bahreyn Adaları, Katar, Arabistan, El Ahsa, Mısır, Hicaz, Necid Çölleri gibi bölgeleri görürüz.

Bu haritaya göre İngiltere, Ortadoğu’nun güneyine bir hat çekmiştir. Bu hat Batıdan Doğuya doğru Mısır, Bahr-i Ahmer (Kızıl Deniz), Hicaz, Necid Çölleri, Basra Körfezi ve Umman Denizi’ni kapsamıştır. Kuzeyde ise Batı Trakya’dan başlayarak Karadeniz, Kafkasya Dağları ve Hazar denizini bir hat şeklinde belirlemişlerdir. Batıda da Ege ve Akdeniz sınırı oluşturulurken doğuda İran’a ait Meşhed’in daha aşağıda da Kirman’ın doğusuna doğru bir alan çizmişlerdir³⁶.

Harita-1³⁷

Burada dikkati çeken bir husus da aynı haritada İngiltere’nin Anadolu, Küçük Asya ve Türkiye kelimelerini birlikte ve fakat ayrı bölgeler için kullanmış olmasıdır. Zira Ankara’dan batıya doğru İzmir’e kadar olan bölgeye Anadolu denmişken Adana’dan başlayan ve Kilikya-İskenderun hattını da içererek Çanakkale’ye doğru uzanan hat Küçük Asya olarak tanımlanmıştır. Türkiye ise Osmanlı Devleti’nin o sıralarda sahip olduğu bütün toprakları, aynı

³⁵F. J. Moberly, **Irak Seferi 1914-1918**, C. 1, Osmanlıcaya Çeviren: Binbaşı Mehmed Cemal, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1928 (Ekli Haritalar).

³⁶Moberly, **a.g.e.**, C. 1, Ekli Haritalar.

³⁷Moberly’nin haritası dikkate alınarak yeniden çizilmiştir. (Çizen: Öğr. Gör. Ömer Okur, Erciyes Üniversitesi Mustafa Çıkrıkçıoğlu MYO, Kayseri). Haritanın orijinali için bkz. Ek-1.

zamanda Anadolu ve Küçük Asya'yı ifade etmekte kullanılan bir tabir olarak görülmüştür³⁸. Bu cümleden olmak üzere Musul, Kerkük, Süleymaniye, Bağdat, Amara ve diğer Irak şehirleri, Suriye, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri Türkiye içerisinde gösterilmiştir³⁹.

Öyle ki Orta Doğu'yu Kafkasya, Balkanlar ve Anadolu ile Arap yarımadalarının düğümlendiği coğrafya olarak niteleyebileceğimiz gibi denizleri öne çıkararak, bu bölgenin Akdeniz, Karadeniz, Hazar denizi ile Basra Körfezi dolayısıyla Hint Okyanusu arasındaki bölge olarak da tanımlayabiliriz. Kısacası burası üç kıtaya girip çıkan yolların düğümlendiği bir coğrafyadır⁴⁰. Yine hava ulaştırmasının günümüzde kazandığı önem dolayısıyla, Orta Doğu toprakları Doğu-Batı arasındaki hava ulaşımında, bağlayıcı rol oynayan durumuyla da değer kazanmıştır⁴¹.

Görüldüğü üzere Ortadoğu mefhumu, bölgede belli bir siyaset tatbikine karar veren İngiltere tarafından uydurulduğu için yapay bir kavram olmuştur. Bu sebeple potansiyel bütünlüğe de sahip olamamıştır. Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Irak, İran, Filistin, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya, Suudi Arabistan, Kuveyt, Yemen, Umman, Bahreyn gibi devletlerden oluşmuştur⁴². Bununla birlikte Ortadoğu kavramı konusunda, Kuzey Afrika, Güney Asya, Uzak Doğu gibi coğrafi tanımlamaları da göz önüne aldığımızda bir ihtilafın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü çok çeşitli sınır tanımlamaları yapılmıştır. Bunlardan birine göre Ortadoğu Fas'tan Endonezya'ya uzanmış Türkiye ve Pakistan'ı içine almıştır⁴³. Yine Fas'tan Endonezya'ya kadar uzanan ve İslâm kültürünün hâkim temel unsur olduğu bölge Ortadoğu kavramıyla ifade edilmiştir. Bu anlamdaki kullanım Anglo-Sakson dünyasında rağbet görmüştür. Günümüzde Ortadoğu, şu devletlerden ibarettir: Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, Lübnan, Irak, İran, Filistin, İsrail, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya ve doğrudan doğruya Arabistan'ın çeşitli devletleri. Daha sonra Tunus, Cezayir ile coğrafi, kültürel ve dinî amiller yüzünden Afganistan ve Pakistan bu bölge içinde mütalaa edilmiştir⁴⁴.

Nihaî olarak Ortadoğu'nun sınırları şöyle tespit edilebilir; Siyasî sınırlarıyla kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Arabistan Yarımadası ve Sudan ile batıda Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti topraklarının uzandığı alan mantikî bir tespit olabilir. Bu alanda yer alan belli başlı devletler; Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti, Irak Arap Cumhuriyeti, Suudi Arabistan Krallığı, Lübnan Cumhuriyeti, Ürdün Krallığı, İsrail Cumhuriyeti, Yemen Cumhuriyeti,

³⁸Moberly, a.g.e, C. 1, Ekli Haritalar. Coğrafi isim olarak Türkiye tabirine ilk defa Bizans kaynaklarında tesadüf edilmiştir. 6. yüzyılda bu tabir Orta Asya için kullanılmaktaydı. 9. ve 10. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar olan sahaya bu isim verilmiştir. Anadolu ise 12. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **İslam Ansiklopedisi, Türkler Maddesi**, C. 12/2, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 143.

³⁹Moberly, a.g.e, C. 1, Ekli Haritalar.

⁴⁰Mahmut Boğuşlu, **Türk Tarihi ve Coğrafyası Üzerine**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 25-26.

⁴¹Ekrem Memiş, **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002, s. 14.

⁴²Meriç, a.g.e., s. 283.

⁴³**American Friends of The Middle East, Third Annual Report of the Executive Vice President July 1, 1953 to June 30, 1954**, Newyork., 1954, s. 6. Andrew Horn, **Orta Doğu'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri, İkinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Türkiye, Nato ve Avrupa Birliği Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (27-28 Mayıs 2004)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 20. Abud El Askeri, **Occupation of Iraq From Theories of Focoyama&Huntington to the Concept of Great Middle East, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi İkinci Orta Doğu Semineri**, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 27-29 Mayıs 2004, s. 10-11. Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m., **Orta Doğu'yla İlişkiler...**, C. I, s. 194, 196.

⁴⁴Keskin, a.g.m, s. 301. Ayrıca bkz. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 17.

Maskat-Umman Emirliği, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt Emirliği, Sudan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti⁴⁵.

Sonuç

Cemil Meriç, Ortadoğu tabirinin Batılılar tarafından kendi çıkarları doğrultusunda ve fakat bölge halkı tarafından da benimsenerek kullanıldığını ifade etmiştir⁴⁶. Cemil Meriç'in ifadesinden yola çıkarak değerlendirmemize başlarsak Ortadoğu kavramının yapay olduğunu ve özellikle İngiltere tarafından Hindistan'daki sömürgelerini kontrol altında tutmak ve savunmak amacıyla ortaya çıkarıldığını söyleyebiliriz. Bu kavram ortaya çıkarıldıktan sonra bölge halkınca da benimsenmiş ve günümüze kadar yaygın bir şekilde ve coğrafi bir tanımlama olarak kullanılmıştır.

Ancak hangi terim kullanılırsa kullanılsın önemli olan ele alınan olayın içeriğidir düşüncesinden hareketle ifade etmek gerekir ki Ortadoğu'nun sınırları İngiltere tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda çizilmiştir. Yani sınırlar belirlenirken esas olan bölgenin etnik, kültürel, dinî vb. özellikleri değil İngiltere'nin çıkarları olmuştur.

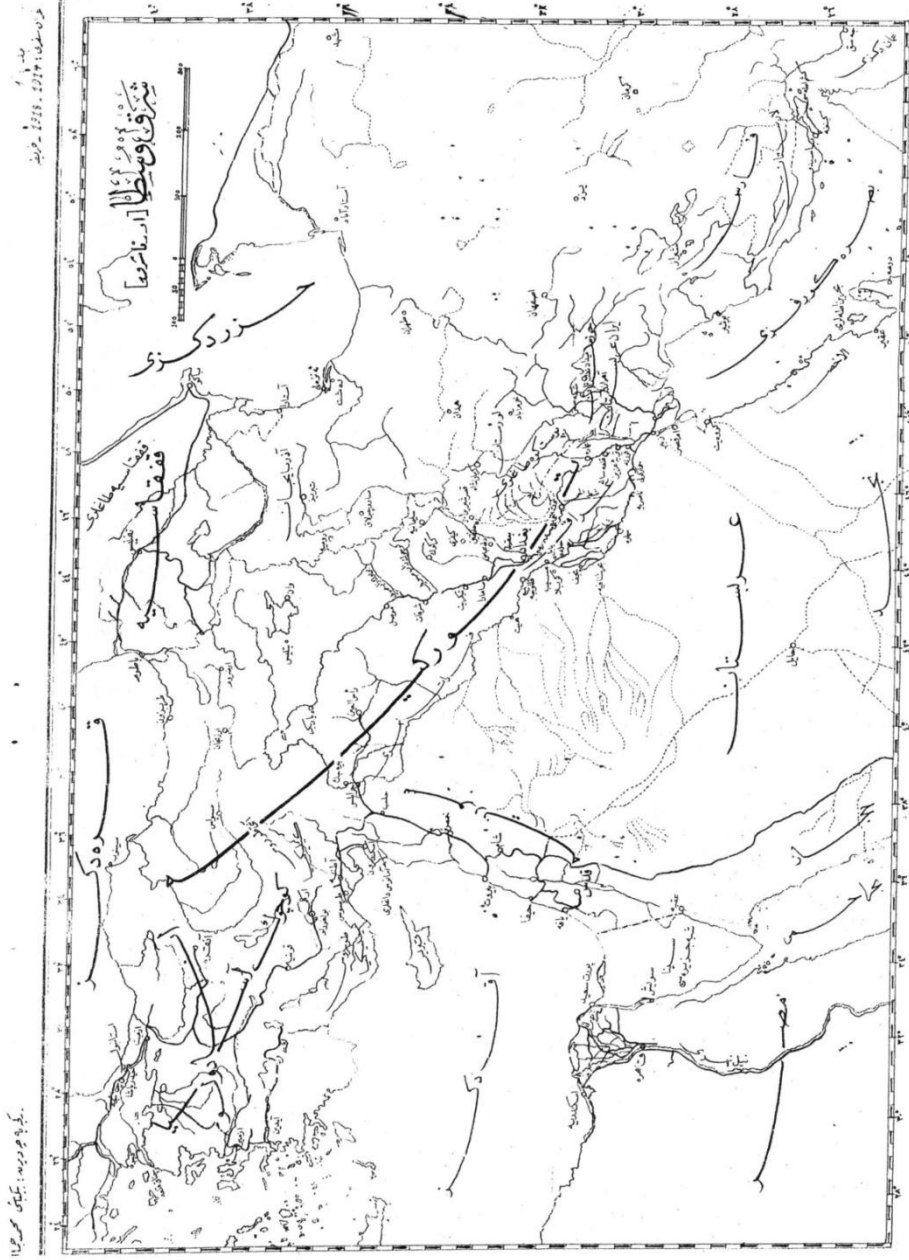
Bununla birlikte Ortadoğu kavramı ilk kullanılmaya başlandığı andan itibaren coğrafi bir bölge olarak sürekli değişen sınırlara sahip olmuştur. Bu durum, kavramın suniliğini doğrulamış, emperyalist politikaların, sömürge anlayışlarının somut bir yansıması şeklinde görülmüştür.

Günümüzde dahi benzer anlayışların farklı isimler altında devam ettiğini görmekteyiz. 19. yüzyıllara kadar kullanılan sömürgecilik ve emperyalizm kavramları, 20. yüzyıl başlarında Manda ve Self-Determinasyon/kendi geleceğini kendi belirleme tabirleri şeklinde kullanılmıştır. Günümüzde ise bu tanımlar, 'gelişmekte olan ülkelere demokrasi götürmek' halini almıştır. Temel amaç bölgeyi kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaktır. Ama Batılı devletler, bunu kendi çıkarları için değil de bölge halkı için yaptıklarını ifade etmektedirler. Böylece asıl düşüncelerini perdelemek istemektedirler. Bunu yaparken de hissettirmeden coğrafi sınır tanımlamalarını değiştirmeye çalışmaktadırlar. 2011 yılında yaşanan Ortadoğu gelişmeleri başrolde Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere yukarıdaki ifadelerimizi doğrulamaktadır.

⁴⁵ Memiş, a.g.e., s. 8.

⁴⁶ Meriç, a.g.e., s. 287-288.

Ek-1⁴⁷

⁴⁷ Moberly, a.g.e, C. 1, Ekli Haritalar (Şark-ı Vusta).

KAYNAKÇA

1. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

MOBERLY, F. J., **Irak Seferi 1914-1918**, C. 1, Osmanlıcaya Çeviren: Binbaşı Mehmed Cemal, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1928 (Ekli Haritalar).

2. Resmî Yayınlar

American Friends of The Middle East; *Third Annual Report of the Executive Vice President*, July 1, 1953 to June 30, 1954, Newyork, 1954, s. 6.

3. Tetkik Eserler

3.1.Kitaplar

ADELSON, Roger, **London and The Invention Of The Middle East Money, Power and War 1902-1922**, Yale University Press, London, 1995.

AKAR, Atilla, **Büyük Ortadoğu Kuşatması Yeni Dünya Düzeninin Ortadoğu Ayağı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

GOLDSCHMIDT, Arthur -Lawrence DAVIDSON, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008.

AYDOĞAN, Metin, **Bitmeyen Oyun Türkiye'yi Bekleyen Tehlikeler**, Umay Yayınları, İzmir, 2005.

AYHAN, Veysel, **İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu**, Nobel Yayınları, İstanbul, 2006.

BOĞUŞLU, Mahmut, **Türk Tarihi ve Coğrafyası Üzerine**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002.

CHIROL, Valentina, **The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence**, London, John Murray, Albemarle Street 1903.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2004.

DEĞER, M. Emin, **Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke Ya da Oltadaki Balık Türkiye**, Çınar Araştırma Yayınları, İstanbul, 1994.

DEDEOĞLU, Beril, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

İLHAN, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

KARADAĞ, Raif, **İsrail Orta Doğu ve Amerika**, Emre Yayınları, İstanbul, 2004.

KEDOURİE, Elie, **England And The Middle East The Destruction Of The Ottoman Empire 1914-1921**, Mansel Publishing Limited, London, 1987.

KILINÇKAYA, Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

LEWIS, Bernard, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Sabah Kitapları, 1998.

MAHAN, Alfred Thayer, **The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783**, Brown and co, Boston, 1918.

MEMİŞ, Ekrem, **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002.

MERİÇ, Cemil, **Kırk Ambar**, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1980.

ÖZEY, Ramazan, **Dünya Denkleminde Ortadoğu Ülkeler İnsanlar Sorunlar**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996.

ÖZCAN, Mesut, **Sorunlu Miras Irak**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZDEMİR, Bülent - Eftal IRKIÇATAL, **İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2011.

PARLAR, Suat, **Orta Doğu Vaat Edilmiş Topraklar**, Mep Yayınları, İstanbul, 2006.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922–1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

TURAN, Ömer, **Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu**, Step Ajans Yayınları, İstanbul, 2002.

3.2.Makaleler

AYBARS Ergün, *Ortadoğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye*, **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 515.

BIYIKLI, Mustafa, *Bir Merkez Dünya olarak Afri Avrasya Stratejiler Çemberinde Türkiye ve Ortadoğu*, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:10, Ankara, Eylül 2007, s. 49.

DURSUN, Davut, *Ortadoğu Neresi Subjektif bir Kavramın anlam Çerçevesi ve Tarihi*, www.stradgma.com, Kasım 2003, s.1.

EL ASKERİ, Abud, *Occupation of Iraq From Theories of Focoyama&Huntington to the Concept of Great Middle East*, **Orta Doğu Araştırmaları Merkezi İkinci Orta Doğu Semineri**, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 27-29 Mayıs 2004, s. 10-11.

HORN, Andrew; *Orta Doğu'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri*, **İkinci Uluslar arası Sempozyum Bildirileri**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 20.

DAVİSON, H. Roderic, *Where Is The Middle East?*, **Foreign Affairs**, Vol:38, New York, 1959-1960, s. 667.

KESKİN, Mustafa, *Emperyalizm ve Ön Asya*, **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 301.

KHAN, Mujeeb R., *The Tragedy of the Modern Middle East: The Systemic Basis of War and Authoritarianism in The Regime*, **Milletlerarası Orta Doğu: Kaos mu Düzen mi?** Hazırlayan: Ali Ahmetbeyoğlu, TADAV Yayınları, İstanbul, 2004, s. 15.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Körfez Krizinin Tarihi Kökleri ve Ortadoğu'nun Önemi*, **Türk Yurdu**, C. 11, S. 389, Ankara, Mart 1991, s. 22-23.

LAÇİNER, Sedat, *Ortadoğu diye bir Yer Var mı*, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, Sayı:10, Ankara, 2007, s.153-155

FIRAT, Melek- KÜRKCÜOĞLU Ömer, *Orta Doğu'yla İlişkiler*, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C. I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

4. Ansiklopediler

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, *Türkler Maddesi*, C. 12/2, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997.